

Johan de Witt. De omstreden republikein

Miel Groten, Serge ter Braake, Yassine Karimi, Antske Fokkens

Intro

Door verstandige mensen wordt terecht gezegd dat de kinderen en nakomelingen van doorluchtige vorsten en helden niet degenen zijn die uit hun lendenen zijn gesproten en volgens de wet de erfgenamen zijn van hun wereldse goederen. De ware nakomelingen zijn degenen die afgietsels zijn van de zielen van die vorsten en helden, die in hun voetsporen treden en met hun daden tonen dat zij de eeuwige schatten, hun deugden, hebben geërfd.¹

Johan de Witt was raadpensionaris van Holland en een van de machtigste mannen van Europa uit de tweede helft van de zeventiende eeuw. Bovenstaand citaat impliceert dat hij graag als een persoon met vele deugden herinnerd zou willen worden, niet als de zoveelste telg van een vooraanstaand Dordts regentengeslacht. Zijn deugden worden nog steeds herinnerd en geroemd, maar het was niet altijd even evident dat het zo zou gaan.

Johan de Witt wordt het frequentst genoemd in combinatie met het Rampjaar (1672), toen de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden door vier mogendheden tegelijk werd aangevallen. In het Rampjaar liet de publieke opinie zich sterk gelden en werd Johan de Witt letterlijk gedemoniseerd als ‘den grooten en witten duyvel’ in pamfletten. Het politieke spectrum werd uiteengereten in een pro-Oranjekamp dat Willem III als stadhouder benoemd wilde zien en de groep rond Johan de Witt, die de macht van Willem zo veel mogelijk wilde beperken. Uiteindelijk werd zo een klimaat gecreëerd waarin De Witt en zijn broer Cornelis werden gelyncht en aan stukken gereten.

Sinds de moord is Johan de Witt een van de meest besproken figuren uit de Nederlandse geschiedenis gebleven, waarbij hij symbool is gaan staan voor anti-Oranje sentimenten. In 1757 ontvlamde de ‘Wittenoorlog’, waarin middels pamfletten de betekenis van De Witt voor de Republiek werd bediscussieerd. Moderne historici en andere schrijvers zijn het er over eens dat het buiten kijf staat dat De Witt een capabel

---

¹ J. de Witt, *De Deductie van Johan de Witt. Manifest van de Ware Vrijheid 1654*, hert. Serge ter Braake (Arnhem 2009) 172-174.

politicus was met vele talenten. Sommigen verwijten hem echter dat hij te weinig oog had voor wat zich onder de bevolking afspeelde.

In dit artikel wordt het beeld behandeld van De Witt in de historiografie, van de zeventiende eeuw tot nu. Wanneer werd hij in welke mate gezien als held of schurk? Hoe is zijn beeldvorming gebruikt of misbruikt? Hoe veranderde het beeld van De Witt? We beginnen met een kort overzicht van het beeld van Johan de Witt door de eeuwen heen. Vervolgens zullen wij ons focussen op de ‘gestolde tijdsbeelden’ in encyclopedische naslagwerken en door middel van *digital humanities*-technieken het veranderende tijdsbeeld in een breder perspectief plaatsen.

Digital humanities onderzoek maakt gebruik van technieken uit de *computer science* voor het beantwoorden van geesteswetenschappelijke vragen. Grote hoeveelheden tekst kunnen automatisch worden geanalyseerd, wat historici de mogelijkheid biedt onderzoeksvragen te stellen die voorheen moeilijk haalbaar waren. Voor het onderzoek waar dit artikel deels op is gebaseerd, hebben we gebruik gemaakt van *tools* uit de computationele taalkunde om grote hoeveelheden gedigitaliseerde tekst te analyseren over Johan de Witt en andere historische figuren.

De zeventiende eeuw: beeldvorming in pamfletten

Dit artikel behandelt grotendeels de beeldvorming over Johan de Witt na zijn dood, maar kan niet los worden gezien van de beeldvorming in de laatste fase van zijn leven. In het Rampjaar 1672 was hij, doorgaans samen met zijn broer Cornelis, frequent het onderwerp in politieke pamfletten. De haatcampagne tegen de broers heeft een niet te onderschatten rol gespeeld bij de uiteindelijke moord.

In veel pamfletten kwam het beeld naar voren dat Johan en Cornelis de oorlog met Engeland hadden veroorzaakt en dat ze verraders waren die het land wilden verkopen. Tegelijkertijd werd de man die eerder een moordaanslag op Johan de Witt had gepleegd, Jacob van der Graaf, in een veelgelezen pamflet gespiegeld aan Christus. Volgens tijdgenoten was dit pamflet een van de oorzaken van de moord.²

---

² M. Reinders, *Gedrukte chaos. Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (Amsterdam 2010) 60, 69, 73.

De haatcampagne ontbrandde met het pamflet *Waerschouwinge aen alle edelmoedige en getrouwe Inwoonderen van Nederlandt*, vlak nadat Willem III tot stadhouder was benoemd (een benoeming zeer tegen de wil van Johan de Witt). Johan zou al een moordpoging hebben beraamd op Willem III toen deze nog een baby was, de Republiek aan Frankrijk hebben willen verkopen en gemeenschapsgeld hebben gestolen.³ Andere haatpamfletten waren van eenzelfde strekking met als rode draad dat Johan het land verkocht had, overigens een topos dat al eerder gebruikt was tegen zowel de Oranjes als de Loevesteinse factie. Sommige pamfletten riepen openlijk om de dood van Johan de Witt. De aan de Oranjes verwante koning van Engeland, Karel II, droeg graag bij aan die negatieve beeldvorming.⁴ Toen de gebroeders de Witt vermoord waren verschenen minstens 99 pamfletten. Het overgrote deel van die pamfletten prees de moord. 18 van de 99 auteurs lieten zich positief uit over de De Witten.⁵

Roeland Harms wees erop dat de negatieve beeldvorming ook nog eens versterkt werd omdat lasterpamfletten goed verkochten. Auteurs werden steeds inventiever in het zwart maken van Johan de Witt. In één pamflet werd Johan bijvoorbeeld de toegang tot de hel geweigerd omdat de duivel bang was dat hij het bestuur zou overnemen.⁶ Het politieke klimaat in het Rampjaar leende zich er hoe dan ook niet voor om de dood openlijk te veroordelen en de De Witten op te hemelen. De Oranjes hadden gewonnen en er was nog steeds een invasie van vier kanten die afgeslagen moest worden. Zelfs vrienden van Johan als Baruch Spinoza en Michiel de Ruijter veroordeelden de moord slechts in stilte.⁷ In de uitgebreide *Beschryvinge van Dordrecht* van Matthijs Balen krijgt Johan de Witt om dezelfde reden een zeer beperkt lemma toebedeeld.⁸

---

³ Reinders, *Gedrukte chaos*, 137.

⁴ Ibidem, 139, 155, 157; R. Harms, *Pamfletten en publieke opinie. Massamedia in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2011) 150, 151.

⁵ Reinders, *Gedrukte chaos*, 165, 180.

⁶ Harms, *Pamfletten en publieke opinies*, 165-166.

⁷ R. Prud'Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt. De zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw* (Utrecht, Amsterdam en Antwerpen 2013) 121.

⁸ M. Balen, *Beschryvinge der stad Dordrecht* (Dordrecht 1677) 226.

De achttiende en negentiende eeuw: De Wittenoorlog en natievorming

Na zijn dood is de beeldvorming over Johan de Witt op allerlei manieren gebruikt (en misbruikt) voor politieke doeleinden. Dit werd onder meer duidelijk in 1757, toen tijdens de zogeheten ‘Wittenoorlog’ meer dan vijftig pamfletten verschenen over Johan de Witt en Willem III, waaronder zowel korte geschriften als hele boeken, zowel min of meer historische werken als regelrechte scheldpartijen.⁹ Het sterk gepolariseerde debat werd vooral gevoerd uit partijpolitieke spanningen binnen de Republiek als gevolg van het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog in Europa. Gouvernante Anna van Hannover (de latere stadhouder Willem V was nog minderjarig) en sympathisanten wilden de Engelsen steunen, maar een factie die neutraal wilde blijven wist dit te voorkomen uit angst voor Franse represailles. Een nieuwe oorlog met Engeland of Frankrijk, zoals in het Rampjaar, was niet ondenkbaar, en zo werd De Witts optreden weer actueel.¹⁰

Het De Wittkamp, aangevoerd door de Amsterdamse historicus Jan Wagenaar, won de ‘oorlog in de zuiver historische discussie zeker.’¹¹ De Orangisten verloren zich vaak in ‘een dogma: dat van de absolute heilzaamheid van het stadhouderschap, de absolute goedheid en wijsheid van de Stadhouders’.¹² De pro-De Wittauteurs rekenden af met deze weinig historische mythevorming en pleitten de raadspensionaris vrij van de punten die hem ten laste werden gelegd.

Dat de Wittenoorlog in het voordeel van De Witt uitviel betekende echter niet dat hij geen controversieel figuur meer was, en dan niet alleen omdat de discussie eigenlijk niet over hem ging maar over de eigentijdse politiek. Later in de achttiende eeuw oordeelden politici en auteurs nog steeds ambivalent. De Patriotten konden zich vinden in zijn anti-Orangisme, maar zagen in hem ook een ondemocratische aristocraat. In de Bataafse Republiek kregen de gebroeders De Witt aan de ene kant sympathie van revolutionaire dichters als Cornelis Loots en Adriaan Loosjes. Die vergeleken de lynchpartij van de broers met de bloedige volkswroede van de Franse revolutie die ze verafschuwden. Bovendien kreeg de geschiedenis van de ‘Gouden’ zeventiende eeuw, Johan de Witt inclusief,

---

⁹ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars*, 174.

¹⁰ P. Geyl, *De Witten-oorlog. Een pennestrijd in 1757* (Amsterdam 1953) 5-6.

¹¹ Geyl, *De Witten-oorlog*, 132.

¹² *Ibidem*.

nieuwe relevantie als een beginnende nationale herinnering vanwege de toenemende Franse invloed op de Republiek. Aan de andere kant lijkt van echt ideologisch verwantschap geen sprake geweest te zijn.¹³ Met de opkomst van een Nederlands nationalisme stond echter wel vast dat De Witt een figuur van nationaal belang was. Dit zou in de volgende eeuwen, met de vestiging van de Nederlandse natiestaat, in belangrijke mate vormgeven hoe hij herinnerd werd.

In het nieuw uitgeroepen Koninkrijk der Nederlanden was behoefte aan nationale helden om een eenheid te smeden onder de bevolking. In meerdere opzichten was Johan de Witt daar niet de goede persoon voor. In de eerste plaats maakte zijn aanvaring met de Oranjes hem niet tot de meest ideale kandidaat. Daarnaast had zijn persoon juist tot verdeeldheid en scheuring geleid in het land. De oude Oranjes waren daardoor geschiktere helden. Willem Bilderdijk noemde in 1836 de moord nog de schuld van Johans wanbeleid en zijn halsstarrige weigering om de hulp van de Prins van Oranje in te roepen.¹⁴

Veel politieke stromingen stonden ambig tegenover De Witt: liberalen waren blij met zijn voorstaan van persoonlijke vrijheid en parlementaire macht, maar niet met zijn anti-Oranje houding. Socialisten waren fan van zijn Republikanisme, maar niet van zijn aristocratische houding.¹⁵ De ‘verzoening’ tussen De Witt en Oranje kwam in 1916, toen Wilhelmina het standbeeld van Johan de Witt in Den Haag onthulde.¹⁶ Of De Witt daar zelf blij mee zou zijn geweest, is natuurlijk een tweede: aan de ene kant was het erfelijk gezag dat hij verfoeide inmiddels geïnstitutionaliseerd in het Huis van Oranje, maar veel politieke macht hadden de Oranjes niet meer.

---

¹³ J. de Haan, ‘Van staatsgezind tot liberaal. De beeldvorming over Johan de Witt in de revolutietijd (1757-1840)’, *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 120.1 (2005) 28-47: 34-40.

¹⁴ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 175-177.

¹⁵ H. Rowen, *John de Witt. Statesman of the “True Freedom”* (Cambridge 1986) 224.

¹⁶ Prud’Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 178.

De twintigste en eenentwintigste eeuw: De Witt onder professionele historici en politici

Historici streven naar objectiviteit en professionaliteit, maar gezien de vele meningen die over Johan de Witt gespuid zijn, mag het geen verbazing wekken dat ook zij zich geroepen hebben gevoeld in hun studies een oordeel over hem te formuleren. Naast de vele werken en meningen over de raadpensionaris heeft hij bovendien ook zelf een omvangrijke papieren nalatenschap achtergelaten. Dat biedt aan de ene kant ongekende mogelijkheden voor het schrijven van een biografie, maar maakt het ook een immense opgave.

Gebaseerd op uitgegeven briefwisselingen van De Witt verscheen in 1915 een biografie van de hand van de Leidse historicus Nicolas Japikse. Hij noemde De Witt ‘een groot vaderlander van de 17de eeuw’ wiens ‘heldere inzicht’, ‘werkzaamheid’ en ‘taaie vasthoudendheid’ hem tot de geschikte persoon maakten de Republiek te leiden.¹⁷ Ondanks het positieve eendoordeel nam Japikse ook genoeg kritische noten op: De Witt begreep vanwege zijn ‘hooghartigheid’ de stemming van het volk niet en kon op meerdere gelegenheden ‘het gewaad van partijman niet (...) afleggen’.¹⁸

Wie kijkt naar Japikses achtergrond verwacht misschien een minder positief oordeel, aangezien hij een conservatief historicus was met banden met de koninklijke familie (zo was hij geschiedenisleraar van prinses Juliana) en de krijgsmacht.¹⁹ Dat zijn oordeel positief uitviel, laat vooral zien hoezeer Nederland een moderne natiestaat was geworden met een nationale geschiedenis: Japikse werkte niet vanuit een conservatieve, maar vanuit een ‘*nationaal-conservatieve*’ overtuiging en De Witt was van te veel belang in de nationale geschiedenis om te verguizen uit partijpolitieke overwegingen.²⁰

Ook de marxistische historici Jan en Annie Romein waren in hun *Erflaters van onze beschaving* (1938-1940) positief over De Witts intelligentie, eerlijkheid en vooral zijn taaie werkzaamheid, ‘het meest eigene en tegelijk

---

¹⁷ N. Japikse, *Johan de Witt* (Amsterdam 1915) 357, 146, 315, 60.

¹⁸ Japikse, *Johan de Witt*, 191, 284, 312, 358.

¹⁹ P. Luykx, ‘Japikse, Nicolas (1872-1944)’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed., *Biografisch Woordenboek van Nederland III* (Den Haag 1989). <http://resources.huylgens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn3/japikse>, geraadpleegd 2 november 2015.

²⁰ Ibidem. De cursivering is door ons toegevoegd.

het meest eigen-Hollandse in deze man'.²¹ Wel hekelden ze zijn 'regenten-minachting' en 'tekort aan politieke tastzin', maar in wezen verschilde hun oordeel amper met dat van Japikse.²² De omvangrijkste biografie werd geschreven door de Engelse historicus Herbert Rowen in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Hij memoreert dat De Witt 'a potent historic memory' werd en slechts sinds een jaar of twintig geen alom bekend figuur meer was bij Nederlandse schoolkinderen.²³

Rowen bewondert de Witt om zijn intelligentie, vitaliteit en moed. Hij ontbeerde volgens Rowen daarentegen de kunde om zich te verplaatsen in de emoties en intellectuele wereld van mensen die wat verder van hem afstonden: hij was 'almost icy to those outside that charmed perimeter' Hij kon zich nooit werkelijk geliefd maken bij de lagere klassen en minachtte hun liefde voor het Huis van Oranje.²⁴ Ronald Prud'Homme van Reine onderzocht enkele jaren geleden de moord op de gebroeders De Witt. Hij laat zich weinig uit over de personages van de De Witten, maar noemt wel dat Johan de Witt opviel door zijn grote gaven en dat hij, in tegenstelling tot zijn broer, niet ijdel was.²⁵ Luc Panhuysen kenmerkt Johan als een stoïcijn die een groot vertrouwen had in zijn zakboekje, boekhouding en cijfers. Hij kon fouten erkennen, mits hij geen bakzeil hoefde te halen of van zijn diepste inzichten hoefde te wijken.²⁶ Panhuysen is het meest streng als hij het heeft over Johans verwaarlozing van het landleger. Hij noemt het een blinde vlek en vindt het getuigen van een amateuristische houding.²⁷ Het beeld van een genie met enkele overduidelijke fouten blijft dus ook bij moderne historici leidend.

Hoewel De Witt geen eigen plek vond in de officiële canon van de Nederlandse geschiedenis, ontbreekt het hem niet aan aandacht in de eenentwintigste eeuw. De herinnering aan de Witt werd niet alleen nieuw leven ingeblazen door de populaire boeken van Panhuysen over de

---

²¹ J. Romein, 'Johan de Witt. Ruwaard der vrijheid' in: A. Romein en J. Romein ed., *Erflaters van onze beschaving. Nederlandse gestalten in zes eeuwen* (Amsterdam 1977) 371-396: 375-376 en 377.

²² Romein, 'Johan de Witt', 385.

²³ Rowen, *John de Witt*, 223.

²⁴ Rowen, *John de Witt*, 223-226.

²⁵ Prud'Homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt*, 27, 61.

²⁶ L. Panhuysen, *De Ware Vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt* (Amsterdam en Antwerpen 2005) 261, 275, 361.

²⁷ Panhuysen, *De Ware Vrijheid*, 411.

gebroeders De Witt en het Rampjaar 1672, maar ook door de initiatieven van de Nederlandse Vereniging Vrienden van de Witt.²⁸ Ook nu nog wordt De Witt gebruikt in het politieke spectrum. Hij is, bijna logischerwijs, een van de boegbeelden voor het Republikeins Genootschap, hoewel vrijwel iedereen in de zeventiende eeuw republikeins was (ook de Orangisten). PVV-leidsman Geert Wilders vergelijkt zich graag met De Witt en stelt diens strijd voor de Ware Vrijheid op anachronistische wijze in lijn met zijn eigen strijd tegen islamitische invloeden in Nederland.²⁹

Johan de Witt in biografische woordenboeken

Biografische woordenboeken zijn verzamelingen van korte biografieën over personen die van genoeg belang geacht werden om opgenomen te worden. Vrijwel ieder land heeft sinds de negentiende eeuw een of meerdere ‘nationale’ biografische woordenboeken en daarnaast bestaan er gespecialiseerde biografische woordenboeken, zoals het *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland* (met, logischerwijs, alleen vrouwen) of het *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*.³⁰ Voor dit artikel zijn de woordenboeken extra interessant omdat ze net zoals andere encyclopedieën, in de woorden van literatuurhistoricus Manfred Beller,

summarize received knowledge and thus transmit discourse from specialized cultural fields into the domain of public opinion. Conversely, when it comes to national characterizations, they have had the function of underwriting and consolidating a loose set of current commonplaces and giving it the prestige of the type of structured, factual knowledge which encyclopedias are meant to summarize.³¹

---

²⁸ Voor hun website: <http://www.vriendenvandewitt.nl/>.

²⁹ P. Giesen, ‘Wilders haalt De Witt uit context’, *de Volkskrant*, 3 juni 2011. <Http://www.volkskrant.nl/archief/wilders-haalt-de-witt-uit-context~a2440822/>, geraadpleegd 1 december 2015.

³⁰ *Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland*. <Http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/>; *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, <https://socialhistory.org/bwsa>.

³¹ M. Beller, ‘Encyclopedia’ in: M. Beller and J. Leerssen ed., *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters. A critical survey* (Amsterdam en New York, NY 2007) 319-323: 319.

Voor ons doel zijn biografische woordenboeken met name van belang omdat ze een ‘gestold’ tijdsbeeld geven van een persoon. Wij hebben het voordeel daarbij dat we kunnen gebruikmaken van naslagwerken van de achttiende eeuw tot nu. Doordat verschillende woordenboeken ook digitaal beschikbaar zijn kunnen we aan de hand van *Digital Humanities*-technieken bovendien kijken in hoeverre het beeld over Johan de Witt overeenkomt met dat van anderen in de woordenboeken en in hoeverre zijn beoordeling uniek is.

Het oudste werk dat we gebruiken is het achttiende-eeuwse *Vaderlandsch woordenboek* van de Amsterdamse boekhandelaar en geschiedschrijver Jacobus Kok.³² Hoewel dit 35-delige werk niet exclusief over personen handelt, maar een algemene encyclopedie van de Nederlandse geschiedenis is, krijgen vele historische figuren er een behandeling in en zo ook Johan de Witt.³³

Dat de Wittenoorlog vrij recent ‘uitgevochten’ was, belette Kok niet zijn bewondering voor De Witt uit te spreken. Zijn biografie is met uitzondering van de slotpagina’s een vrij beschrijvend verhaal waarin De Witts carrière uiteengezet wordt, en op 55 pagina’s kwamen maar enkele directe oordelen voor. Deze zijn echter wel veelzeggend: De Witt voerde ‘met zo veel luister’ zijn rol als staatsman uit en zijn ‘vernunft’ en ‘schranderheid’ worden herhaaldelijk genoemd.³⁴ Kok wist de oordelen echter vaak in zijn narratief te verweven: het waren bijvoorbeeld ‘s Lands Staaten’ die overtuigd waren van zijn ‘schranderheid, beleid en manier van denken’, en De Witt ‘moest’ zijn intelligentie wel aanwenden om te zorgen dat de vredesbesprekingen van 1666 niet in Den Haag zouden plaatsvinden zoals de Engelse koning Karel II wilde.³⁵

Kok sloot zijn tekst echter af met een karakterschets van enkele pagina’s die hij in zijn geheel citeerde. Een zoektocht naar de herkomst ervan wees uit dat ‘de woorden, gevloeid uit eene beroemde penne’ die hij citeerde afkomstig waren uit een vertaald geschiedeniswerk van de patriotsgezinde Franse diplomaat Antoine Marie Cerisier.³⁶ Volgens het

---

³² Brugmans, ‘Kok (Jacobus)’ in: P.J. Blok en P.C. Molhuysen ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* VII (Leiden 1927) 721.

³³ J. Kok, *Vaderlandsch woordenboek* XXXII (Amsterdam 1794) 269-324.

³⁴ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 294, 300, 301, 306.

³⁵ Ibidem, 300, 306.

³⁶ Ibidem, 321; *Tafereel der algemeene geschiedenissen van de Veréénigde Nederlanden, gevolgd naar ‘t Fransch van den heere A.M. Cerisier* VII (Utrecht 1787) 384-388.

negentiende-eeuwse *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, was het te partijdig ten gunste van de Statenpartij om echt van nut te kunnen zijn als historisch werk.³⁷ Het citaat is inderdaad zeer positief over de raadpensionaris: hij was intelligent, eerlijk, zuinig, vaderlandslievend; negatieve kanten waren slechts zijn koppigheid en zijn neiging te wiskundig-rationeel naar de politiek te kijken.³⁸ Zowel Koks woordenboek als het boek van Cerisier zijn uitgesprokener positief over De Witt dan wat de door ons hierboven besproken literatuur over het achttiende-eeuwse beeld van hem zou doen vermoeden.

In het *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, dat meer dan tachtig jaar na Kok verscheen, verzucht de onbekende auteur van het lemma over De Witt met een citaat van Thorbecke dat er nog steeds geen ‘geschiedenis van het leven van dien zeldzamen man’ was verschenen.³⁹ Kok staat in Van der Aa, zoals we dit woordenboek vanaf nu zullen noemen naar zijn redacteur, echter wel genoemd als een van de bronnen waarop de auteur zich verlaten had.

Sterker nog, diverse passages uit Kok zijn direct gekannibaliseerd zonder bronvermelding. Waar Kok het bijvoorbeeld heeft over ‘een ruim veld, om de begrippen van Vrijheid, welke hij [De Witt] van zijnen Vader ingezooogen, en, door overdenking en door oeffening, verder had aangekweekt, in praktijk te brengen’, is dit in Van der Aa veranderd in: ‘Nu opende zich voor hem een ruim veld, om de begrippen van vrijheid, hem door zijn vader ingeboezemd, en door overdenking en oefening aangekweekt, in praktijk te brengen’.⁴⁰ Kok schreef dat ‘De gewigtigste geheimen van Staat wierden nu aan JOAN DE WITT toevertrouwd, onder andere de geheime verstandhouding in *Engeland*’, wat in Van der Aa veranderd was in ‘De gewigtigste geheimen van den staat werden aan hem toevertrouwd en onder deze de geheime verstandhouding in Engeland.’⁴¹ En zo zijn er nog meer voorbeelden van overgenomen formuleringen te

---

https://books.google.nl/books?id=vVtbAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=nl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, geraadpleegd op 17 november 2015.

³⁷ A.J. van der Aa ed., *Biographisch woordenboek der Nederlanden* III (Haarlem 1858) 295-296.

³⁸ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 321-324.

³⁹ Van der Aa, *Biographisch woordenboek* XX (Haarlem 1877) 372-385.

⁴⁰ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 269; Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 374.

⁴¹ Kok, *Vaderlandsch woordenboek*, 271; Van der Aa, *Biographisch woordenboek*, 375.

vinden.⁴² Nader onderzoek wees uit dat dit geen uitzondering was, maar dat in Van der Aa regelmatig plagiaat op Kok werd gepleegd, althans naar moderne standaarden.

Dat Kok door Van der Aa werd overgeschreven, betekent echter niet dat in de twee boeken exact hetzelfde over De Witt geoordeeld wordt. Een verschil met Kok is dat in Van der Aa de auteur meer leek uit te gaan van een algemeen geaccepteerde veronderstelling dat De Witt een groot en belangrijk staatsman geweest was. 'En het is in dezen hoogen post [raadspensionaris van Holland] dat hij 19 jaren aan het hoofd van Holland, ja men mag zeggen der republiek stond en meermalen de scheidsman van Europa was.'⁴³ Zijn leven wordt minder uitgebreid beschreven, met af en toe duidelijke oordelen over bijvoorbeeld 'zijne doorslepene bekwaamheden' waarmee hij 'hersenschimmige plannen' bedacht om 'den Franschen gezant Estrades jaren lang om den tuin te leiden'.⁴⁴

De Witts einde wordt 'algemeen bekend' geacht.⁴⁵ De gruwelijke details van de lynchpartijen worden niet beschreven, slechts dat hij naar de Gevangenpoort in Den Haag kwam en dat daar zich een toneel voltrok 'dat zoowel de Haagsche bevolking die het aanrichtte, als de Haagsche regering die het toeliet, tot onuitwischbare schande strekt.'⁴⁶ Erna volgde, na de kanttekening dat hij in de loop der tijd verschillend beoordeeld was, een lange lofzang waarin hem dezelfde kwaliteiten als in Kok toegedicht werden: eerlijkheid, vaderlandsliefde en eenvoud; zijn intelligentie was al genoemd. De toon is echter nog positiever: nieuwe goede eigenschappen waren De Witts economisch beleid, godsdienstigheid en werkzaamheid. Verder wordt in Van der Aa de waardering voor De Witt van diverse historische personen en historici genoemd, zowel van voor- als tegenstanders van de raadspensionaris, net als het feit dat 'in schier alle beschaafde talen zijn lof bezongen' was.⁴⁷ De enige negatieve eigenschappen zouden geweest zijn dat de middelen waarmee hij zijn doel probeerde te

---

⁴² Vergelijk bijvoorbeeld Kok, 290 en 291 met Van der Aa, 375; Kok, 297 met Van der Aa, 376; en Kok, 306 met Van der Aa, 377.

⁴³ Van der Aa, 375.

⁴⁴ Ibidem, 375-376.

⁴⁵ Ibidem, 378.

⁴⁶ Ibidem. Ook in het lemma over Cornelis wordt de moordpartij niet beschreven.

⁴⁷ Ibidem, 378-380.

bereiken niet altijd even prijzenswaardig waren, en dat zijn standvastigheid (in principe een kwaliteit) kon ontaarden in koppigheid en dat ook deed.⁴⁸

Digitale analyses

Afgaande op ons onderzoek in *Time will tell a different story*, een *digital humanities*-project binnen het grotere BiographyNet-project en mogelijk gemaakt door het Network Institute van de VU, kwam het niet onverwacht dat De Witt zo veel en zo positief beoordeeld werd.⁴⁹ Uit ons onderzoek bleek dat Van der Aa in ruime mate subjectieve oordelen over personen bevat, in ieder geval meer dan het latere *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (NNBW), dat we hieronder nog zullen bespreken. Een handmatige analyse van tachtig biografieën van veertig Gouverneurs-Generaal van Nederlands-Indië in beide boeken, wees uit dat er in Van der Aa meer explicietere oordelen werden gegeven dan in het NNBW.

Dit werd onderschreven door een digitale analyse die we, zoals in de inleiding genoemd, uitvoerden met computationele taalkunde-tools. Op de tachtig biografieën van de gouverneurs lieten we een serie aan elkaar geschakelde tools los, oftewel een *pipeline*. De belangrijkste hiervan was een *part-of-speech tagger*, die van alle woorden de woordsoort (zelfstandig naamwoord, lidwoord, et cetera) bepaalt. Hiermee onttrokken we uit de tachtig biografieën alle zogeheten *content words*: alle zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden.⁵⁰ Dit zijn de voornaamste woorden die in een tekst een positieve of negatieve polariteit kunnen bevatten, en daarom het meest relevant als het gaat om oordelen.

Van deze *content words* bepaalden we handmatig of ze een positieve of negatieve lading hadden, en zo konden we een kwantitatieve analyse

---

⁴⁸ Van der Aa, 379.

⁴⁹ 'Time will tell a different story presents at DHB 2015 and Network Institute annual event' (3 juni 2015). <http://www.biographynet.nl/uncategorized/time-will-tell-a-different-story-presents-at-dhb-2015-and-network-institute-annual-event/>, geraadpleegd op 1 december 2015.

⁵⁰ R. Agerri, J. Bermudez en G. Rigau, 'IXA pipeline: efficient and ready to use multilingual NLP tools' in: *Proceedings of the 9th Language Resources and Evaluation Conference (LREC)* (Reykjavik 2014). <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/summaries/775.html>, geraadpleegd op 10 februari 2016.

uitvoeren van het woordgebruik in beide woordenboeken. Hieruit bleek dat in Van der Aa een veelvoud aan *content words* met een duidelijke lading voorkwam: bij de bijvoeglijke naamwoorden zelfs negen keer zo veel als in het NNBW. Dat er in de biografie van Johan de Witt in Van der Aa kwistig met goede eigenschappen gestrooid wordt mag dan ook geen verrassing heten. Of de ‘nieuwe’ goede eigenschappen hun wortels in eerdere geschiedwerken hebben, of gewoon een resultaat zijn van het feit dat vrijwel elke biografie in Van der Aa nu eenmaal vrij lovend is, zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

Het modernste biografische woordenboek waarin De Witt beschreven staat is het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (1911-1937). Japikse schreef het lemma, wellicht toen hij al bezig was met zijn eerder besproken biografie (het deel van het NNBW verscheen in 1914, de biografie een jaar later).⁵¹ Het lemma volgt dan ook dezelfde trend als de biografie; wel worden er minder negatieve kanten genoemd. Japikse noemt De Witt hier bijvoorbeeld ‘geen fel partijman’ waar hij in de biografie het juist had over zijn ‘gewaad van partijman’, en vermeldde zijn ‘blijkende verdiensten’ op het gebied van levensverzekeringen, zonder de kanttekening die hij in de biografie wel maakte, dat De Witt zich op dat moment beter met dringender zaken – het was 1671 – bezig had kunnen houden.⁵²

Ook dit sluit aan bij analyses die we maakten in het kader van *Time will tell a different story*. Het NNBW is voor personen vóór 1780 nog steeds het meest recente biografische woordenboek, en het beeld is dat het een objectiever werk is dan Van der Aa waarin meer oordelen worden uitgesproken. Hierboven hebben we gezien dat Van der Aa inderdaad meer en explicieter oordeelde, dus in dat opzicht was het NNBW inderdaad neutraler en ‘professioneler’. Echter, als we kijken naar de inhoud van de *content words* tellen beide woordenboeken duidelijk meer positieve dan negatieve woorden en lijkt het NNBW evengoed meer positief dan negatief te oordelen. Dat Japikses lemma in het NNBW minder de negatieve kanten van Johan de Witt benoemt dan in zijn biografie, kan dus verklaard worden met de eigenschap van het NNBW dat er meer positief dan negatief in geoordeeld werd – een eigenschap die misschien wel endemisch is aan biografische woordenboeken als genre, aangezien het toch een soort bloemlezingen uit de nationale geschiedenis zijn.

---

⁵¹ N. Japikse, ‘Witt (Johan de)’ in: P.C. Molhuysen en P.J. Blok ed., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* III (Leiden 1914) 1459-1468.

⁵² Japikse, ‘Witt (Johan de)’, 1461, 1466; Japikse, *Johan de Witt*, 191, 308.

Tot slot heeft Johan de Witt een uitgebreid lemma in de online encyclopedie Wikipedia, gebaseerd op onder andere de hierboven genoemde werken van de Romeinen, Panhuysen, Geyl en het NNBW.⁵³ Kritische opmerkingen dat De Witt niet zo onkreukbaar was als wel gedacht en onwillig was naar het volk te luisteren, ontbreken niet, maar de grondtoon is positief. Dat komt echter niet door het jubelend toedichten van persoonlijke kwaliteiten, maar doordat hij op zijn daden als staatsman van de Republiek wordt beoordeeld. Zo is er te lezen over het ‘succes van De Witts politiek’ en dat hij ‘de staatsfinanciën op orde [stelde] en (...) een sterke vloot’ creëerde.⁵⁴ Alleen de bewering dat hij een ‘ijverig politicus’ was, raakt meer aan zijn persoonlijke kwaliteiten. Het effect is dat de tekst evenwichtig overkomt, terwijl er impliciet toch met goedkeuring over de raadpensionaris gesproken wordt.

Conclusie

Johan de Witt was een van de meest besproken mannen van zijn tijd. In de eerste plaats kwam dat door de politieke strubbelingen die er in de Republiek gevoerd werden en waarbij Johan de Witt voorman was van de anti-Oranjepartij. Zijn verschrikkelijke dood heeft het vuur van zijn faam nog eens aangewakkerd en zijn persoon is in de eeuwen na zijn dood voor allerlei politieke doeleinden gebruikt.

In de pamfletten die werden uitgebracht vlak vóór zijn dood wordt De Witt doorgaans als (zeer) negatief bestempeld, als iemand voor wie zelfs de duivel bang is. Die beeldvorming heeft een niet te onderschatten rol gespeeld bij zijn moord. Nadat de stof van 1672 een beetje was neergedaald, zien we een wat genuanceerder beeld van de Witt naar voren komen, dat verbazingwekkend stabiel blijft door de eeuwen heen. Hij wordt altijd geroemd om zijn intelligentie, werkzaamheid en eerlijkheid, en bekritiseerd omdat hij het volk niet begreep en vast bleef houden aan zijn regentenideologie.

We kunnen wel stellen dat De Witt steeds minder controversieel werd. Vlak na zijn dood was de strijd om zijn herinnering nog politiek relevant en was het niet heel verstandig om je al te positief over hem uit te

---

⁵³ ‘Johan de Witt’, Wikipedia. https://nl.wikipedia.org/wiki/Johan_de_Witt, geraadpleegd op 16 november 2015.

⁵⁴ Ibidem.

laten. In de achttiende eeuw was de rol van De Witt nog controversieel, omdat het direct gelinkt werd aan pro- of anti-Oranjekwesties. In de negentiende eeuw daarentegen herdacht men De Witt al iets minder ‘overspannen’. Hoewel hij door weinigen werkelijk omarmd werd, daarvoor was hij te anti-Oranje en te aristocratisch, zagen velen ook zijn merites. Een zekere verzoening tussen Oranje en De Witt kwam in 1916, toen koningin Wilhelmina zijn standbeeld onthulde in Den Haag.

In de biografische woordenboeken en andere werken uit de negentiende en twintigste eeuw zien we hoe het beeld van De Witt langzaam ‘gestold’ is: in het collectieve geheugen van de ‘vaderlandse geschiedenis’ is De Witt verworden tot een vooraanstaand nationaal figuur, met vele goede eigenschappen en enkele tekortkomingen. De conservatieve Japikse en de marxistische Romein beoordelen hem in feite op dezelfde wijze. Dit beeld leeft nog voort tot de dag van vandaag. Wellicht is dit gewoon voortschrijdend inzicht van de historische wetenschap: toen de kruiddampen van partijstrijd in de Republiek waren gaan liggen, kon Clio in alle rust worden aangeroepen om tot een objectief beeld te komen. De tijd zal ons leren in hoeverre er later toch een ander verhaal over hem verteld wordt.